

ŚMIERĆ UMIERANIE PRZEMIJANIE

w optyce literatury, sztuki, historii
i nauk o kulturze

POD REDAKCJĄ
SZYMONA PRZEKLASY

Fundacja dd!kk

**ŚMIERĆ
UMIERANIE
PRZEMIJANIE**

**ŚMIERĆ
UMIERANIE
PRZEMIJANIE**

W OPTYCE LITERATURY, SZTUKI,
HISTORII I NAUK O KULTURZE

pod redakcją naukową
Szymona Przeklasę

FUNDACJA „DZIEŃ DOBRY! KOLEKTYW KULTURY”
Siemianowice Śląskie 2019

RECENZENCI

prof. dr hab. Bogdan Dembiński

dr Michal Kruč̑ko

dr Paweł Ługiewicz

dr Joanna Roś

REDAKCJA NAUKOWA

Szymon Przeklasa

© Copyright by Fundacja dd!kk 2019

ISBN: 978-83-955426-0-2 (e-book, PDF)

WYDANIE PIERWSZE

PROJEKT OKŁADKI

Kamil M. Wiczorek

KOREKTA

Zespół redakcyjny

SKŁAD

Zespół redakcyjny

WYDAWCA

Fundacja „dzień dobry! kolektyw kultury”

ul. Lampego 6/8

41-608 Świętochłowice

fundajaddkk@gmail.com

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
FOTOGRAFIA NAGROBNA NA PORCELANIE Lena Achtelik (ASP w Katowicach)	11
FOODTRUCK NA POGRZEBIE. METAMORFOZA POSTRZEGANIA ŚMIERCI NA PRZYKŁADZIE POSILKÓW ŻAŁOBNYCH Yuliia Andriichuk	29
IDEA ŚMIERCI W ŁÓŻKU W KULTURZE XV-XVI WIEKU NA PRZYKŁADZIE ZWYCZAJÓW W LITERATURZE I BRACTWIA DOBREJ ŚMIERCI W JEMIELNICY Agnieszka Banaś (UO)	43
MITOLOGICZNE ZAŚWIATY W XXI WIEKU. KATABAZA W POWIEŚCI RICKA RIORDANA „PERCY JACKSON I BOGOWIE OLIMPIJSKY” Viktoryia Bartsevich (UW)	61
„WTÓRNE OSWOJENIE”. POSTAWA WOBEC ŚMIERCI W DETERMINOWANEJ (MULTI)MEDIALNIE WSPÓŁCZESNOŚCI Tomasz Błaszczuk (UMK)	87
OD OBRZYDZENIA DO UMIŁOWANIA. ZMIANY KULTUROWE W POSTRZEGANIU MARTWEGO CIAŁA WE WCZESNYM CHRZEŚCJAŃSTWIE I JEGO WSPÓŁCZESNE EGZEMPLIFIKACJE Bartosz Arkuszewski (UJ)	117
MASADA. KRÓTKA HISTORIA PEWNEGO SAMOBÓJSTWA Agnieszka Garbacz (UJ)	147
NIUANSE NIEUMARŁOŚCI A TRANSHUMANISTYCZNE ODRZUCENIE ŚMIERTELNOŚCI Hanuszkiewicz Marcin (UŚ)	187

ŚMIERĆ NIE ISTNIEJE. „TĘCZOWE CIAŁO” JAKO NAJWYŻSZY POZIOM URZECZYWISTNIENIA W BUDDYZMIE TYBETAŃSKIM Szymon Jabłoński-Weryński (UWr)	211
SPOJRZEĆ ŚMIERCI W OCZY. KULT SANTA MUERTE W MEKSYKU Karolina I. Kaleta (UJ)	231
TESTAMENT JAKO FORMA REFLEKSJI O WŁASNYM ŻYCIU NA PRZYKŁADZIE TESTAMENTU KSIĘDZA FRANCISZKA BLACHNICKIEGO Justyna Kapłańska (UŚ)	253
ŚMIERĆ SENEKI MŁODSZEGO I JEJ ZAPOWIEDŹ W „LISTACH MORAŁNYCH DO LUCYLIUSZA” Dorota Kotlarz (UŚ)	269
NA OZYRYSA, POKAŻĘ WAM, JAK UMIERA KRÓLOWA... RECEPCJA MITU ŚMIERCI KLEOPATRY VII W FILMACH Z XX I XXI WIEKU Agnieszka Maciejewska (UW)	297
„MUSI WRÓCIĆ KU BOGU, CO BOSKIE BYŁO”. ELEGIJNA TWÓRCZOŚĆ POETYCKA KAZIMIERZA BRODZIŃSKIEGO WOBEC ŚMIERCI Karolina Papiorkowska-Dymet (UJ)	321
W SYTUACJI OSTATECZNEJ. „ROZMOWA Z WŁASNĄ NOGĄ” ANNY ŚWIRSZCZYŃSKIEJ Anna Puzio (UR)	351
ŚMIERĆ W WIELKIM MIEŚCIE. DOŚWIADCZANIE PRZESTRZENI TANATYCZNEJ W LITERACKICH KREACJACH MIASTA (NA PRZYKŁADZIE ORANU Z „DŻUMY” ALBERTA CAMUSA) Karol Rawski (UG)	365

PROBLEMATYKA TANATOLOGII W KONTEKŚCIE EDUKACJI NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU. TERAPIA ZAJĘCIOWA POPRZEZ SZTUKĘ Natalia Ruman (UŚ)	391
TABLOIDYZACJA ŚMIERCI W ŻYCIU SPOŁECZNYM XXI WIEKU Marta Seredyńska (UW)	413
PRZECIW „ZWYCZAJNEJ TEJ WARIATCE”. WALKA ZE ŚMIERCIĄ W TWÓRCZOŚCI EDWARDA STACHURY Agata Starownik (UW)	433
SAMOBÓJSTWA A UZALEŻNIENIA OD SIECI. PERSPEKTYWA PSYCHOLOGICZNA Marlena Stradomska (UMCS)	457
WYBRANE ASPEKTY REFLEKSJI NAD ŚMIERCIĄ I JEJ PRZEŻYWIANIEM W TEOLOGII KATOLICKIEJ Emilia Tokarz (UMK)	473
GŁOS ZAWSTYDZONEGO. ŚMIERĆ, WSTRĘT I WSTYD W POWIEŚCI „ZBRODNIARZ I DZIEWCZYNA” MICHAŁA WITKOWSKIEGO Łukasz Wróblewski (UJ)	495
DLACZEGO PROKOPIUK NIE BOI SIĘ ŚMIERCI? Michał Wróblewski (UG)	519
ŚMIERĆ W STAROŻYTNYM EGIPCIE JAKO PRZEJŚCIE DO ŻYCIA WIECZNEGO Adrianna Zawadzka (UHPJD w Częstochowie)	535
REWOLUCYJNE SAMOBÓJSTWO W JONESTOWN. OSTATECZNY AKT SPRZECIWU Kinga Ziemińska (UJ)	553
NIEUMARLI, KTÓRZY PRZERAŻAJĄ TYM, ŻE WCALE NIE SĄ STRASZNI. O NIEKONWENCJONALNYCH OBRAZACH POWRACAJĄCYCH ZMARŁYCH Krzysztof Brenskott (UJ)	575

CZY W STAROŻYTNOSCI BANO SIĘ ŚMIERCI?	603
PODRÓŻ PO ANTYCZNYM ŚWIECIE I JEGO WIERZENIACH W ŻYCIE POZAGROBOWE	
Krystian Szczęsny (UMK)	
CO WPŁYWA NA CHREMATONIMY?	619
NAZEWNICTWO ZAKŁADÓW POGRZEBOWYCH NA ŚLĄSKU	
Nikol Wolszczak (UŚ)	

WSTĘP

Śmierć. Co i kto jest po drugiej stronie, jeśli jest w ogóle? Czy po zakończeniu żywota spotka nas nagroda za dobre życie czy kara za te mniej chlubne czyny? A może upiecze się wszystkim tym, którzy za życia niespecjalnie przejmowali się nakazami religijnymi i moralnymi? Czy nasza świadomość przetrwa ten moment graniczny czy rozplynie się w nicości?

Te pytania intrygują ludzkość od początku dziejów. W starożytnych cywilizacjach miejsca, do których ludzie trafiali po śmierci, były określane na różne sposoby i znajdowały się pod panowaniem Hadesa/Plutona według wierzeń Greków i Rzymian, Ozyrysa według starożytnych Egipcjan, Ah Puch według Majów, Velniasa według plemion bałtyckich i Welesa według narodów słowiańskich. Mamy też judeochrześcijańskiego Boga (Jahwe), czy muzułmańskiego Allaha, którzy jako bogowie monoteistyczni nie tylko są odpowiedzialni za stworzenie świata, ale też zawiadują życiem i śmiercią. Koniecznie należy też wspomnieć o religiach Wschodu, gdzie kwestia „życia po życiu” jest rozpatrywana o wiele mniej personalistycznie niż na Zachodzie. Zazwyczaj życie pozagrobowe w różnych mitologiach i religiach ma wspólne czy podobne elementy, ale żadna eschatologia nie jest identyczna.

Czym jest śmierć? Finałem czy punktem przejściowym do dalszej podróży? Na te pytania, zdaje się, nie będzie nigdy ostatecznej odpowiedzi – religia bowiem idzie swoim torem, nauka zaś własnym. O ile naukowo jak najbardziej możemy mówić o śmierci – temat związany z umieraniem jest np. bardzo popularny w literaturze czy otaczających nas

wytworach kultury – to jednak mówienie to zawsze będzie opisowe. Przedmiotem nauki jest namacalny świat – jeśli zatem świat duchowy jest niefizyczny czy ponadfizyczny, to możemy o nim rozmawiać jedynie w kontekście dyskursu religijnego. Tego sposobu namysłu jednak nie możemy absolutyzować, jak czynimy to z prawami termodynamiki czy prawem grawitacji, które niezależnie od naszych przekonań będą działać w Europie, ale także na Bliskim Wschodzie czy Azji. Pozostaje nam się więc tylko odnosić do materiałów źródłowych i przedmiotowych, wiodąc nieustanny spór, który kształtuje naszą praktykę życiową.

Teksty zawarte w tej monografii mówią o śmierci z różnych perspektywach, starając się uchwycić jej różnorodność historyczną, kulturową i konceptualną. Mamy nadzieję, że każdy Czytelnik znajdzie tutaj coś inspirującego dla siebie.

Redakcja

NA OZYRYSA, POKAŻĘ WAM, JAK UMIERA KRÓLOWA...

RECEPCJA MITU ŚMIERCI KLEOPATRY VII W FILMACH Z XX I XXI WIEKU¹

Agnieszka Maciejewska
Uniwersytet Warszawski

Kleopatra, dzięki wielu legendom, które powstawały wokół jej osoby, stała się jedną z najbardziej znanych kobiecych postaci w historii. Najśłynniejsze, kojarzone z królową sceny, dotyczą epizodu przedostania się jej do pałacu w celu spotkania z Cezarem i uczta z Antoniuszem w Tarsie. Jednak to śmierć Kleopatry jest najczęściej podejmowanym tematem w popkulturze. Wiąże się z nią tajemnica, która do tej pory nie została wyjaśniona. W jaki sposób umarła Kleopatra? Wielu starożytnych w swoich tekstach wspomina o śmierci królowej². Opis ostatnich chwil Kleopatry można znaleźć między innymi w *Żywotach sławnych mężów*, w których Plutarch z Cheronei pisze, że

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu „Our Mythical Childhood... The Reception of Classical Antiquity in Children’s and Young Adults’ Culture in Response to Regional and Global Challenges” pod kierunkiem dr hab. Katarzyny Marciniak, prof. UW, na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt finansowany jest przez European Research Council (ERC) w ramach European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme – European Research Council (ERC) Consolidator Grant (Grant Agreement No 681202). W artykule wykorzystałam także wyniki badań, które przeprowadziłam w trakcie pisania pracy magisterskiej pt. *Mit Kleopatry – ewolucja wizerunku egipskiej królowej w filmie*, pod kierunkiem prof. Marciniak (obrona w 2016 r. na Wydziale „Artes Liberales” UW).

² O okolicznościach śmierci Kleopatry pisali między innymi także Kajsusz Dion czy Galen.

najprawdopodobniej przyczyną śmierci Kleopatry było ukąszenie węża ukrytego w koszu z figami. To właśnie z tym gadem kojarzona jest najsłynniejsza scena związana z królową, która stała się dla wielu artystów inspiracją – zarówno w literaturze, jak i malarstwie³. Niektórzy uważają też, że królowa zażyła śmiertelnie truciznę, wcześniej testowaną na niewolnikach. Sam Plutarch podkreśla jednak, że nie wiadomo co było dokładną przyczyną śmierci Kleopatry.

Z reguły człowiek nie wybiera sposobu, w jaki chciałby (czy raczej: miałby) umrzeć. Boimy się bólu, cierpienia oraz często tego, co stanie się z nami po śmierci (zarówno z ciałem, jak i duchem). Kleopatra jako królowa o niezwyklej inteligencji i dużej władzy miała możliwość wybrać, w jaki sposób chce umrzeć. Co było przyczyną śmierci Kleopatry i co ona czuła, odchodząc z tego świata, nie wie nikt. Motyw jej śmierci, owiany tajemnicą, był jednak wielokrotnie przetwarzany przez artystów z różnych epok. Na przełomie XIX i XX wieku powstał nowy sposób uprawiania sztuki: film. Dzięki niemu reżyserzy byli w stanie jeszcze dokładniej przybliżyć oglądającemu to, co mogła czuć królowa w swych ostatnich chwilach. Celem niniejszej pracy jest zbadanie, w jaki sposób reżyserzy filmowi XX i XXI wieku ukazali śmierć Kleopatry. Analizie poddane zostaną zarówno długość scen, sama sceneria, jak i zachowanie królowej w jej ostatnich chwilach. Dalsza część artykułu pozwoli zauważyć, że śmierć Kleopatry nie

³ Doskonałymi przykładami mogą być obrazy takie jak *Śmierć Kleopatry* (Jean-André Rixens, 1874 r.) czy inna *Śmierć Kleopatry* (Arthur Reginald, 1892 r.). Najsłynniejszą sceną śmierci Kleopatry w literaturze jest natomiast ta opisana w dramacie Szekspira *Antoniusz i Kleopatra*.

jest ostatecznym zakończeniem jej istnienia, a wręcz dopiero początkiem. Dzięki temu będziemy w stanie zaobserwować to, co się dzieje później z ciałem i duchem Kleopatry – w zupełnie nowym i zaskakującym ujęciu.

Pierwsze filmowe kroki. Samotna śmierć Kleopatry

Z poszczególnych dekad XX wieku, od momentu kiedy powstawały także pierwsze filmy o Kleopatrze – na przykład takie jak *Antony and Cleopatra* z 1908 roku (reż. J. Stuart Blackton) czy *Cleopatra* z 1910 roku (reż. Henry Andreani) – wybrałam kilka bardziej znanych produkcji z egipską królową w roli głównej. Taki wybór pozwoli na bliższe przyjrzenie się zmianom, jakie następowały w ujmowaniu sceny śmierci Kleopatry. O obu wcześniej wspomnianych przeze mnie filmach nie wiemy jednak za wiele. Istotną informacją jest jednak to, że prawdopodobnie powstały na podstawie sztuki *Antoniusz i Kleopatra* Szekspira⁴. Można więc domyślić się, że scena śmierci Kleopatry w tych filmach była bardzo podobna do tej przedstawionej w sztuce – podniosła i dramatyczna. Ważnym dziełem z początków XX wieku, które zasługuje na wymienienie, jest niemy film pt. *Cleopatra: The Romance of a Women and a Queen* z 1912 roku, dostępny w całości na portalu You Tube⁵. Historia królowej ukazana w filmie została stworzona przez Helen Gardner (która wcieliła się w główną bohaterkę) oraz Charlesa L. Gaskilla. Inspiracją dla

⁴ Por. *Shakespeare Survey. An Annual survey of Shakespearian study and production*, tom 39 *Shakespeare on Film and Television*, pod redakcją Stanley Wells, Cambridge University Press, Wielka Brytania 1961, str. 15, dostęp 12.01.2019 przez Google Books.

⁵ Film dostępny na: <https://www.youtube.com/watch?v=j-dfOMR2Qgs>, dostęp 21.12.2018.

twórców filmu był dramat Victorien Sardou – *Cléopâtre* (1890 r.)⁶. Scena śmierci Kleopatry w filmie z 1912 roku rozpoczyna się wraz z wyjściem Oktawiana z grobowca królowej. Zaraz po śmierci jej ukochanego Marka Antoniusza, do grobowca przychodzi zakochany w królowej sługa, który trzyma mały kosz owoców dla Kleopatry pilnowanej przez strażników Oktawiana. Po udowodnieniu wartownikom, że w plecionce znajdują się owoce, mężczyzna wchodzi do grobowca. Motyw przyniesionego przez służącego pojemnika z ukrytym wężem znany jest dzięki starożytnym przekazom historycznym. Plutarch z Cheronei pisze:

(...) Opowiadają też, że z tymi figami przykrytymi zewnątrz liśćmi przyniesiono jej żmiję. Tak bowiem kazala to zrobić sama Kleopatra. Stąd żmija dopadła ciała bez jej oporu. Kiedy bowiem ujęła trochę fig, zobaczyła ją i powiedziała: „Ach, to tutaj to było!” – i podała jej odsłonięte swe ramię do ukąszenia. Inni twierdzą, że żmija była zamknięta w dzbanku na wodę i kiedy Kleopatra dobywała ją stamtąd jakąś szpilką złotą, ta, podrażniona, wyskoczyła i ukąsiła ją w ramię⁷.

Późniejsze epoki, wielokrotnie powołując się na powyższy fragment, stworzyły mit, w którym Kleopatra miała umrzeć od ukąszenia gada. Motywu tego użył też właśnie reżyser w filmie z 1912 roku. Sługa, który przyniósł kosz, podchodzi do rozpaczającej po śmierci Antoniusza królowej i wręcza jej plecionkę, w której – pod owocami – znajduje się jadowity gad. Kleopatra wpierv przyjmuje

⁶ Informację można przeczytać w czołówce filmu.

⁷ Plutarch z Cheronei, *Antoniusz* [w:] tegoż, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. Mieczysław Brożek, t. III, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 511.

pojemnik z radością, ale po chwili odzyskuje powagę godną królowej. Stojąc, wyrzuca z koszyczka owoce, a na widok węża wzdraga się. Bierze jednak gada w rękę, a następnie, odwracając się tyłem do widza, błogosławi zwierzę, podnosząc je do góry niczym dar-ofiarę dla bogów. Samego momentu ugryzienia widz nie widzi – najprawdopodobniej ukąszenie następuje tuż przed upadkiem królowej na martwe ciało Antoniusza. Po chwili Kleopatra jednak siada i nieruchomieje na ułamek sekundy. Następnie z trudem łapie się za lewą część klatki piersiowej, jakby odczuwając ból i drętwienie ciała. Coraz ciężiej oddycha. Ostatecznie upada ponownie, a wraz z ostatnim wdechem jej ciało przechodzą konwulsje.

Kleopatra odchodzi samotnie – nikt jej nie towarzyszy. Sceneria jest ponura. W związku z tym, że jakoś filmu nie jest najlepsza, nie można zauważyć wielu detali. W tle pali się lampa, a w ciemnym grobowcu nie widać żadnych ozdób. Kleopatra swoim odejściem w zaświaty wyraża ogromny tragizm – została ona przedstawiona jako kobieta, która straciła ukochanego, swój kraj, a także honor królowej. Cała scena skupia się na władczyni i jej wewnętrznym bólu, który widz odczuwa z każdym jej gestem. Kleopatra bowiem – jak można zauważyć, patrząc na niektóre wcześniejsze fragmenty filmu⁸ – miota się po grobowcu, walcząc z własnymi myślami. Wydaje się, że aktorka chciała uchwycić wszystkie emocje związane z rozchodzeniem się jadu po organizmie, a przy tym zachować zasady gry aktorskiej, którą można byłoby zapewne dostrzec w teatrach w tamtym okresie. To sprawiło, że moment odejścia królo-

⁸ *Cleopatra: The Romance of a Women and a Queen*, reż. Helen Gardner oraz Charles L. Gaskill, Stany Zjednoczone 1912, 1:21:53–1:22:48.

wej z tego świata jest mocno teatralny, a ponad dwuminutowa scena śmierci bardzo przejmująca.

Lata 30. Godna śmierć królowej

Inny sposób przedstawienia śmierci można zauważyć w filmie *Kleopatra* z roku 1934. Scena ta również zaczyna się w momencie odejścia Antoniusza w zaświaty. Kleopatra (grana przez Claudette Colbert) rozkazuje, aby służki przygotowały ją na śmierć. Mówiąc to, znajduje się na tarasie swojego pałacu. Kolejne ujęcie przenosi oglądającego film do sali tronowej. Najwierniejsze służki Kleopatry – Iras i Charmion – chcą odwieść królową od popełnienia samobójstwa. Ta siedzi na tronie w królewskich szatach i nie zamierza rezygnować z pragnienia śmierci. Królowa następnie prosi o podanie kosza, w którym znajduje się wąż. Z obrzydzeniem na twarzy wyjmuje gada i spogląda znacząco na swoje służące. Następnie przykłada sobie węża do odsłoniętej piersi. Samego momentu ukąszenia, tak jak w przypadku filmu z 1912 roku, widz również nie może zobaczyć – widoczny jest jednak ból na twarzy Kleopatry, na którą skierowana jest główna kamera, a moment ten został dodatkowo podkreślony bardzo podniosłą muzyką. Królowa odkłada jak najszybciej węża do kosza i chwytając się za swoją lewą pierś. Słabnie na oczach służek, które płaczą u jej stóp. Coraz ciężiej oddycha i mówi, a jej oczy powoli się zamykają. Kleopatra odsyła swoje służki, rozkazując im, aby szukały własnej miłości. Na jej twarzy widać ból, ale nie okazuje go żadnym innym gestem niż trzymając rękę na piersi. Umiera w momencie wejścia Oktawiana i jego żołnierzy.

Scena ta ma miejsce w bardzo ozdobnej sali trono-
wej, która jest zupełnie innym otoczeniem niż ciemny gro-
bowiec z 1912 roku. Królowa umiera, zasiadając na tronie
i pokazując, w jaki sposób powinna odchodzić władczyni –
zawsze w chwale. Jest to znacząca różnica w porównaniu
do filmu z poprzedniej dekady, gdzie postać Kleopatry była
wewnętrznie rozdarta – z jednej strony chciała umrzeć ra-
zem z Antoniuszem, a z drugiej – przeżyć za wszelką cenę.
Postać Kleopatry z 1934 roku jest też pewniejsza siebie
i bardziej stanowcza w swoich postanowieniach niż królowa
grana przez Helen Gardner. Wydaje się, że Kleopatra grana
przez Colbert miała wszystko zaplanowane i była gotowana
na każdą okoliczność (w przeciwieństwie do królowej
z 1912 roku, w której gestach i zachowaniu można dostrzec
panikę). Kleopatra w interpretacji Colbert jest spokojna,
statyczna, ale przez to także dystygowana i honorowa. Jest
ona odpowiednio przygotowana przez służące, których
w filmie sprzed dekady również nie można było dostrzec.
Królowa odchodzi w zaświaty samotnie, tak jak Kleopatra
przedstawiona przez Helen Gardner, ale cała scena przed-
stawia królową w bardzo podniosły sposób.

Lata 60. Śmierć Kleopatry wierna przekazom Plutarcha

W 1963 roku powstał jeden z najbardziej znanych
filmów o Kleopatrze z Elizabeth Taylor w roli głównej.
Scena śmierci rozpoczyna się z momentem opuszczenia
grobowca królowej przez Oktawiana, któremu Kleopatra
przysięgła na życie własnego syna, że nie zrobi sobie
krzywdy i wyjedzie z rzymskim wodzem do Rzymu. Okta-
wian odszedł, a wraz z nim jego strażę. Zaraz po tym kró-
lowa powiedziała do służek, że musi się przygotować do

drogi. Kleopatra prosi również, aby przynieść jej posiłek. Charmion dopytuje, czy mają to być owoce. Gdy królowa to potwierdza, jej służące wiedzą, że nie chodzi o drogę do Rzymu, lecz w zaświaty. Gdy Charmion idzie po koszyki z owocami, Kleopatra pisze list do Oktawiana i zakłada strój, w którym po raz pierwszy zobaczył ją Antoniusz – złotą suknię Izydy⁹. Kleopatra chce, aby jej ukochany zobaczył ją i poznał z daleka w zaświatach. Królowa, siadając na podniesieniu pośrodku grobowca, prosi Iras o przyniesienie koszyka, aby zobaczyć, czy figi dojrzały. Służąca płacze u jej stóp, a królowa ją uspokaja. Wkłada rękę do koszyka i czeka, aż ugryzie ją schowany w nim gad. Po raz kolejny sam moment ugryzienia nie został pokazany. Jedynie przez chwilowy grymas na twarzy królowej można stwierdzić, że ukąszenie sprawiło jej ból. Królowa przy tym opowiada, że jest gotowa na podróż, i prosi Antoniusza, aby ten zaczekał na nią. Kolejna scena przedstawia Oktawiana, który, otrzymawszy list, biegnie do królowej Kleopatry. Ta jednak, przystrojona w królewskie szaty, leży już martwa na podniesieniu. U jej stóp natomiast spoczywa nieżywa Iras i dogorywająca Charmion. Po podłodze pełźnie zaś żmija. Ostatnie słowa Oktawiana do Charmion: „Czy to był czyn honorowy”, zostały zaczerpnięte z *Żywotów sławnych mężów* Plutarcha:

⁹ Opis tego, że Kleopatra nosiła suknię Izydy znamy z *Żywotów sławnych mężów* Plutarcha z Cheronei: *Kleopatra i wtedy, i kiedy indziej wychodząc do publiczności nosiła świętą suknię Izydy i występowała jako Nowa Izyda* (Plutarch z Cheronei, *Antoniusz* [w:] tegoż, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. Mieczysław Brożek, t. III, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 486.) Być może dla reżysera było to inspiracją do stworzenia sukni, która do tej pory kojarzona jest z Kleopatrami.

(...) i zastali Kleopatę nieżywą na złotym łożu przyozdobionym po królewsku. Z owych dwu kobiet jedna, Ejrada, już martwa u jej stóp leżała, a druga, Charmiona, już osłabiona, z bólem głowy, przyozdabiała głowę Kleopatry w diadem. Ktoś się odezwał zagniewany: „Tak, Charmiono? To pięknie?” – odpowiedziała: „Bardzo pięknie. I należy się potomkini tak mnogich królów”. I nie rzekłszy nic więcej tamże upadła koło łoża martwa¹⁰.

Reżyser zadbał o piękną oprawę śmierci Kleopatry – posłużył się znanym cytatem, ukazał bardzo bogaty grobowiec, w większości pokryty złotem i marmurem, a sama Kleopatra została ubrana we wspaniałe, złote szaty. Jej ciało zostało ułożone na podniesieniu – tak jak opisał to Plutarch z Cheronei. Zaznaczony został również motyw kosza, w którym ukryty był gad. Plutarch w *Żywotach sławnych mężów* opisuje, że w koszu – oprócz węża – miały znajdować się figi, które również pokazano w filmie:

Potem przybył ktoś z pola niosący jakąś skrzynkę. Straż pytała, co tam niesie. Ten otworzył ją odgarnął liście i pokazał naczynie pełne fig¹¹.

Reżyser ukazał samobójstwo Kleopatry i jej martwe ciało, ale sam moment śmierci został jednak pominięty. Być może miał być to zabieg, który będzie trzymał widza w ciągłej niepewności – omawiana tu scena jest bardzo długa, trwa prawie siedem minut. Przez brak przedstawienia reakcji

¹⁰ Plutarch z Cheronei, *Antoniusz* [w:] tegoż, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. Mieczysław Brożek, t. III, Ossolineum, Wrocław 2006, str. 511.

¹¹ Tamże.

ciała na rozchodzący się jad, postać Kleopatry została ubóstwiona – bóstwa nigdy bowiem nie umierają i nie mają w sobie ludzkiego pierwiastka, który kazałby im doświadczać bólu. Ponadto, Kleopatra ubrana została w suknię wzorowaną na sukni Izydy co może mieć na celu podkreślenie jej związków z bogami egipskimi¹², a samo ugryzienie nastąpiło przez święte zwierzę Egiptu¹³. Jest to inna śmierć królowej niż w zanalizowanych przez mnie wcześniej przykładach. Jest ona pełna spokoju. Kleopatrze do drogi w zaświaty przygotowują służące, a następnie odchodzą razem z nią. Przed swoim odejściem dbają jednak o królową, aby prezentowała się jak najlepiej – nawet po śmierci.

Lata 90. Spojrzeć śmierci w oczy

Kolejny audiowizualny przykład śmierci władczyni Egiptu pochodzi z czteroczęściowego serialu *Kleopatra* z 1999 roku. Scena, podobnie jak w poprzednim omawianym przeze mnie filmie, jest dość długa – trwa około dziesięciu minut. Gdy Antoniusz umiera, Kleopatra prosi o przyszykowanie go do jego ostatniej drogi – na co Oktawian się zgadza. Później ma ona dołączyć do jego pochodu w Rzymie. Gdy tylko rzymski wódz wychodzi z pięknego, bogatego grobowca, gdzie przebywa Kleopatra, służące przynoszą jej szaty, których używała do ceremonii religij-

¹² Królowa często była utożsamiana z samą boginią Izydą (por. Diana Kleiner, *Cleopatra Architecta* [w:] *Cleopatra and Rome*, The Belknap Press of Harvard University Press, Stany Zjednoczone 2005, str. 86-87, dostęp 14.01.2019 przez Google Books).

¹³ O ostatnich chwilach Kleopatry pisali również Christian Jacq (*Kleopatra, czyli ostatnie marzenie* [w:] *Egipcjanki*, Świat Książki, Warszawa 2008, str. 149-150) czy Stacy Schiff (*Najpodlejsza kobieta, jaką zna historia* [w:] *Kleopatra. Biografia*, W.A.B., Warszawa 2012, str. 280-286).

nych – szaty Izydy. Szaty takie można było zauważyć w filmie z 1963 roku (być może film ten był dla twórców produkcji z 1999 roku inspiracją). Królowa mówi do zmarłego Antoniusza, że za chwilę do niego dołączy. Kolejna scena przedstawia ubraną już w boskie szaty Kleopatę, która odmawia modlitwę za zmarłego Antoniusza. Domaga się, aby zostawiono ją samą w grobowcu wraz z służkami, z dala od rzymskich oczu. Służący Oktawianowi żołnierze nie chcą wyjść z pomieszczenia, ale ostatecznie ulegają. Gdy tylko opuszcza grobowiec, służąca zamyka za nim za pomocą mechanizmu drzwi. Rzymianie od razu zaczynają ją taranować, a służące klękają przy królowej, podając kosz. Proszą, aby mogły odejść razem z nią. Królowa się zgadza. Jedną ze służek podaje jej pojemnik, z którego dochodzi syczenie. W kolejnej scenie królowa, siedząc, wyjmuje z niego wężyka¹⁴. Zarówno władczynie, jak i gad patrzą na siebie dość pewnie, jakby rozumiejąc swoją rolę w obecnej scenie. Z jednej strony taki sposób przedstawienia daje efekt nieco komiczny, ale z drugiej – także i dość poniosły. Kleopatra, przystawiając wężyka do piersi, mówi do niego, aby zabrał ją do Izydy. W przeciwieństwie do innych filmów, które przywołane zostały w artykule do tej pory, w tej produkcji został uchwycony moment, gdy wąż szykuje się do ukąszenia¹⁵ – samej tej chwili jednak jako widzowie nie jesteśmy w stanie zobaczyć. Moment ten zaznaczony został lekkim grymasem na twarzy królowej – jak w przypadku filmu z 1963 roku. Reżyserzy filmowi ukazali również na

¹⁴ *Cleopatra*, reż. Franc Roddam, Stany Zjednoczone i Niemcy 1999, 00:36:39.

¹⁵ *Cleopatra* (część 4), reż. Franc Roddam, Stany Zjednoczone i Niemcy 1999, 00:36:56.

kadrach filmu ślad po ukąszeniu (dwie czerwone kropki na prawej piersi królowej). Kleopatra powoli traci siły życiowe. Asekurują ją służące, delikatnie podtrzymując władczynię. Następnie wręczają królowej insygnia władzy i kładą królową na poduszkach. Kleopatra coraz ciężiej oddycha i stara się nie okazywać bólu. Wypowiada ostatnie słowa do służek: *Minie noc, a słońce się odrodzi. Wody Nilu podniosą się i opadną*¹⁶. Po tych słowach Kleopatra umiera. Jedna ze służek zamyka królowej oczy. Służące podają sobie kosz, a w następnej scenie obie leżą martwe u stóp władczyni.

W filmie z 1999 roku powtarzają się motywy, które można było dostrzec w filmie z 1963 roku. Są to między innymi szaty Izydy, podniesienie, na którym jest ułożona królowa, czy motyw z koszem, w którym znajduje się gad. Sposób ukazania śmierci jest jednak inny. Podczas gdy w roku 1963 sam moment odejścia królowej został pominięty, w serialu z 1999 roku Kleopatra odchodzi, ciężko oddychając i wypowiadając ostatnie słowa. Takie przedstawienie śmierci królowej jest bardziej realistyczne w stosunku do filmów z lat 1934 i 1963, lecz łagodniejsze od tego z roku 1912. Na twarzy Kleopatry z roku 1999 widać cierpienie – nie obserwujemy jednak żadnych konwulsji. Dzięki opanowaniu królowej ogólny charakter sceny jest spokojny, jak w przypadku filmu z 1963 roku. Mimo że do grobowca starają się dostać wrogowie królowej, Kleopatra jest pewna siebie i tego, co chce uczynić. Ma wszystko zaplanowane. Nie boi się zmił i śmierci, która spowodowana zostanie poprzez ukąszenie gada. Taki sposób przedstawienia kresu

¹⁶ *Cleopatra* (część 4), reż. Franc Roddam, Stany Zjednoczone i Niemcy 1999, 00:37:52 – 00: 38:24.

życia królowej sprawia, że Kleopatra może być odbierana jako silna, odważna i niezależna od nikogo kobieta.

Początek XXI wieku. Realistyczna śmierć Kleopatry

Bardzo ciekawie wygląda również scena śmierci Kleopatry w serialu *Rzym* z lat 2005–2007. W sali tronowej, po śmierci Antoniusza (do której nakłoniła go Kleopatra w swoim liście), do królowej dociera, że pakt zawarty z Oktawianem to fikcja. Sala ta ma ozdobne marmurowe posadzki, freski, a także wyposażona jest w meble i ozdoby z drogocennych materiałów. Na ścianach można zauważyć elementy ze złota. Kleopatra przeprosza Antoniusza, którego martwe ciało spoczywa na tronie. Przekazuje ona Cezarię pod opiekę jednemu ze sług Antoniusza – Vorenusowi. Po rozmowie z Oktawianem zamyka się w tej samej sali i rozkazuje służącej, aby przyprowadziła szeptuchę. Gdy ta przychodzi, zaczynają wybierać truciznę, dzięki której Kleopatra ma przejść na drugą stronę. Początkowo szeptucha podaje jej wilczą jagodę, która ma działać bezboleśnie. Kleopatrze zależy jednak, aby jej ciało po śmierci nie stało się w żaden sposób nabrzmiałe, a śmierć była w miarę szybka. Szeptucha podaje jej żmiję informując, że śmierć nastąpi wraz z czterdziestoma wdechami. Gdy Kleopatra bierze żmiję, przygląda jej się, stwierdzając, że nie wygląda groźnie. Szeptucha instruuje ją, aby ukąszenie nastąpiło w okolicach piersi albo w nadgarstek. Królowa wybiera pierś. Po raz kolejny nie widać momentu ugryzienia przez gada – podobnie jak w poprzednich filmach, widać jedynie chwilowy ból na twarzy królowej. Początkowo jest ona rozczarowana, ponieważ z pierwszymi wdechami nie czuje działania jadu – po chwili jednak zaczyna ciężiej oddychać

i wie, że następuje jej koniec. W tym czasie rozkazuje swojej służącej, aby zabrała pozostałe dzieci w bezpieczne miejsce. Czeka następnie na Oktawiana. Gdy ten przychodzi, królowa jest przytomna. Kieruje do niego swoje ostatnie słowa, które brzmią: *Masz przegniłą duszę*¹⁷, i umiera, chwytając w bólu rękę zmarłego Antoniusza, umieszczonego obok niej na tronie. Władczyni, w przeciwieństwie do pozostałych postaci Kleopatry omówionych do tej pory w tym artykule, nie jest przebrana w strój Izydy czy królewskie szaty. Jedynym symbolem królewskim jest jej ozdobiona złotem peruka, którą założyła na krótko obcięte włosy.

Śmierć królowej w serialu wydaje się bardzo realistyczna. Po odkryciu zamiarów Oktawiana Kleopatra postanawia popełnić samobójstwo. Nowatorskim pomysłem reżysera jest wprowadzenie do serialu postaci szeptuchy, która doradza królowej, jaki powinna zażyć środek, aby odejść jak najszybciej i bezboleśnie. Scena śmierci nie wydaje się zaplanowana – nagła decyzja o odejściu ma ratować honor królowej. W Kleopatrze widać również ogromną miłość do Marka Antoniusza i pragnienie połączenia się z nim w zaświatach. Królowej nie zależy też, aby umrzeć bezboleśnie – chce natomiast po śmierci wyglądać godnie. Zależy jej, aby na ciele nie było żadnych deformacji (spuchnięć, zmiany koloru skóry czy owrzodzeń). Kolejną zmianą w stosunku do wcześniej omawianych przez mnie filmów są słowa, które Kleopatra wypowiada do Oktawiana. We wcześniej-

¹⁷ *Rome* (sezon 2 odcinek 10), reż. Allen Coulter, Michael Apter, Mikael Salomon, Alan Taylor, Jeremy Podeswa, Timothy Van Patten, Alan Poul, Julian Farino, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Włochy 2005-2007, 00:39:35 – 00:39:42.

szych ekranizacjach królowa umiera, zanim Oktawian wchodzi ponownie do grobowca. Wszystkie powyżej wymienione zabiegi, jakie zastosowali reżyserzy, sprawiają, że oprócz realistycznej śmierci możemy poznać prawdziwą opinię serialowej Kleopatry o Oktawianie, której nie zależy już na dalszym życiu.

Dalsze pośmiertne losy Kleopatry

Postać Kleopatry w XXI wieku zaczęła intensywniej funkcjonować w kulturze dziecięcej i młodzieżowej, oczywiście także otwartej na dorosłego odbiorcę¹⁸. Już w filmie *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra* z 2002 roku można usłyszeć słowa, które są fragmentem tytułu mojego tekstu. Akcja filmu dzieje się w Aleksandrii. Kleopatra wraz z Cezarem zakładają się o to, czy Egipcjanie wybudują pałac godny rzymskiego wodza w trzy miesiące. Architekt Numernabis za zgodą Kleopatry prosi o pomoc słynnych Galów – Asterixa, Obelixa i Panoramixa. Gdy Galowie przyjeżdżają do Egiptu, druid Panoramix warzy magiczną miksturę, która nadaje ogromnej siły i częstuje nią pracowników-niewolników budowy. Gdy prace nabierają tempa, konkurent architekta za zgodą Cezara próbuje sprawić, aby Galowie trafili do więzienia i tym samym nie mogli warzyć dalej magicznej mikstury. Wysyła Kleopatrze zatruty tort podpisując się ich imionami. Gdy Galowie zostają wezwani przed królową, zostają oskarżeni o próbę zabójstwa i zesłani do lochów. Prędko jednak się z nich wydostają i idą do

¹⁸ Jednym z nielicznych przykładów Kleopatry w kulturze dziecięcej i młodzieżowej w XX wieku są komiks *Asteriks i Kleopatra* (Goscinnny René i Uderzo Albert), film animowany oparty na jego fabule, *Asterix i Kleopatra* (reż. René Goscinnny, Albert Uderzo oraz Lee Payant) czy *Cleopatra* (Diana Stanley i Peter Vennema).

Kleopatry. W tym momencie Kleopatra, przybierając odpowiednią pozę (która ma ją wnieść do bogów) oraz ton głosu, wypowiada słowa: *Pokażę Wam, jak umiera królowa*¹⁹. Myśli ona, że Galowie za wszelką cenę chcą ją zabić. Słowa Kleopatry, a następnie żarty Galów, którzy utwierdzają królową w swoich wyłącznie dobrych zamiarach, sprawiają, że słynna scena śmierci Kleopatry nabiera cech komicznych. Dzięki tym słowom kres życia królowej w świadomości odbiorcy, zarówno tego młodszego, jak i starszego, z bardzo patetycznego i podniosłego staje się błahy i śmieszny.

Najciekawsze jest jednak to, co dzieje się z Kleopatą także po jej śmierci. Okazuje się, że reżyserzy wielu animacji przybliżają postać królowej młodemu odbiorcy – ma ona jednak już zupełnie inny wymiar. W takich animacjach jak *Scooby Doo na tropie mumii* (2005) czy *Hotel Transylwania* (2012) Kleopatra przedstawiana jest jako duch lub właśnie mumia. W *Scooby Doo* widzimy aż trzy postaci Kleopatry – jedna z nich jest żywą Kleopatą, która opowiada swoją historię we wstępie do całej akcji animacji, drugą jest Dafne, która ma odwrócić uwagę trzeciej Kleopatry–ducha, za którego natomiast przebrana jest Velma. Na szczególną uwagę zasługuje właśnie ta trzecia postać, która jest mściwa i zła na każdego, kto wejdzie do jej grobowca. Wygląd królowej nie jest atrakcyjny. Szaty, w których umarła, są zniszczone, a twarz zielona i wysuszona. Jej postać jest wręcz odstraszaająca. Zupełnie inaczej przedstawiona została Kleopatra w *Hotelu Transylwania*. Jest niemą mumią i jedynie po jej zachowaniu i bardzo atrakcyjnym

¹⁹ *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra*, reż. Alain Chabat, Francja i Niemcy 2002, 01:09:22 – 01:09:26.

wyglądzie można stwierdzić, że twórcy animacji mogli wzorować się na egipskiej królowej. Innym przykładem jest postać Cleo de Nile z *Monster High* (2010–2015) – serii krótkich kreskówek opowiadających o przygodach Straszyciółek i innych studentów potworów, którzy nie muszą ukrywać swoich kłów, futer, płetw i innych wynaturzeń. Jak możemy zauważyć, Kleopatra, mimo że wydaje się „dość żywa” w tej kreskówce, nosi charakterystyczne bandażę, którymi owija się mumie. Są one opięte na jej ciele w całkiem gustowny sposób, tworząc ubiór à la legginsy. Sama Kleopatra jest też bardzo zadbana. Nosi pełny makijaż (w stylu orientalnym), ma zrobioną fryzurę, wspaniałą biżuterię. Mieszka w budynku wzorowanym na kształcie grobowca. Wydaje się, że jest ona też najbardziej wyniosła i zaborcza spośród swoich przyjaciółek. Nie toleruje przegranej.

Wnioski

Scena śmierci Kleopatry tylko pozornie nie zmieniła się w filmografii w ciągu ostatniego wieku. Schemat jest podobny: gdy Antoniusz umiera, przychodzi Oktawian, który domaga się, aby Kleopatra poszła w jego pochodzie. Kleopatra chce pożegnać Antoniusza i zamyka się w grobowcu czy sali tronowej. To jednak szczegóły wpływają na odbiór jednej z najszlachetniejszych scen związanych z Kleopatą w filmografii. W 1912 grobowiec był ciemny, ponury i niezbyt ozdobny. W kolejnym filmie, który przedstawiłam, Kleopatra nie umiera w grobowcu, lecz w sali tronowej. W 1963 roku Kleopatra ponownie umiera w grobowcu, który ma bardzo przestronną salę o marmurowych posadzkach i ścianach zdobionych złotem. W serialu z 1999 roku

grobowiec nie jest tak bogato ozdobiony – znajduje się w nim wiele cennych materiałów, ale ściany nie są udekorowane złotem, lecz freskami. W serialu *Rzym* z lat 2005–2007 Kleopatra, podobnie jak w roku 1934, umiera w sali tronowej, która, mimo braku przestrzenności, jest stosunkowo mocno ozdobiona freskami, marmurami i drogocennymi materiałami.

Zmienia się również sposób przedstawienia samego momentu odejścia. Podczas gdy w 1912 roku Kleopatra umiera w teatralnych konwulsjach, już w 1934 roku po prostu zasypia na tronie. W 1963 i 1999 roku Kleopatra odchodzi powoli, ciężko oddycha, aż w końcu umiera, leżąc w grobowcu. W serialu z lat 2005–2007 umiera, siedząc na tronie koło swego ukochanego, wypowiadając ostatnie słowa do Oktawiana.

Wraz z kolejnymi dekadami zmienia się sposób przedstawienia ukąszenia przez węża i jego efektu, aczkolwiek dopiero reżyser filmu z 1999 roku umieścił dwie czerwone kropki na piersi Kleopatry. To sprawia, że scena staje się bardziej realistyczna. Prawie za każdym razem – bo oprócz filmu z roku 1912 – królowa zostaje przyszykowana do śmierci przez swoje służące, które nieraz umierają z nią w grobowcu lub zostają z niego odesłane (jak w przypadku filmów 1912 roku i 1934). W serialu *Rzym* moment śmierci jest połączony z mocno widocznym bólem, jaki przeżywa królowa – zarówno psychicznym jak i cielesnym. Takich emocji w większości filmów nie można było dostrzec.

Zmienił się też sposób przedstawiania samego momentu odejścia Kleopatry – wraz z początkiem XX wieku scena ta była mocno teatralna, z czasem coraz bardziej wierna historii i starożytnym przekazom, aż w XXI wieku

stała się mocno realistyczna i wręcz naturalistyczna. Przyczyną tego mogły być zarówno rozwój techniki, coraz to większa świadomość historyczna, ale także dużo bardziej wymagający widzowie.

Obecnie funkcjonują w kulturze różne przedstawienia śmierci królowej. Z jednej strony scena ta może być wzniosła i patetyczna, jak w serialu *Rzym*. Z drugiej zaś reżyserzy wyśmiewają właśnie ową podniosłość, jak w filmie *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra*. Zmienił się także odbiorca postaci Kleopatry i coraz więcej produkcji związanych z egipską władczynią dedykowanych jest najmłodszym. Mamy do czynienia z nową fascynacją Kleopatrami w kulturze audiowizualnej – Kleopatrami skierowaną do dzieci i młodzieży. Postaci królowej jako ducha czy mumii pokazują, że królowa Egiptu – także po śmierci – jest nadal atrakcyjna (a może nawet atrakcyjniejsza) dla reżyserów i sprawia, że tworzą oni kolejne historie z udziałem jej osoby. Dzięki temu wizerunek egipskiej władczyni jest ciągle pełen życia i chętnie wykorzystywany w popkulturze.

Bibliografia

1. Christian Jacq, *Egipcjanki*, Świat Książki, Warszawa 2008.
2. Dion Kasjusz, *Historia rzymska, księgi 41–50*, przeł. I. Ptaszek, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Krakowie, Kraków 2008.
3. Goscinny René i Uderzo Albert, *Asteriks i Kleopatra*, Wydawnictwo Egmont Polska, Warszawa 2008.
4. Kleiner Diana, *Cleopatra and Rome*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2005.

5. Plutarch z Cheronei, *Żywoty sławnych mężów*, tłum. i op. Mieczysław Brożek, Ossolineum, Wrocław 2006.
6. Schiff Stacy, *Kleopatra. Biografia.*, W.A.B., Warszawa 2012.
7. Schuller Wolfgang, *Kleopatra*, Świat Książki, Warszawa 2009.
8. *Shakespeare Survey. An Annual survey of Shakespearean study and production*, tom 39 *Shakespeare on Film and Television*, pod redakcją Stanley Wells, Cambridge University Press, Cambridge 1961.
9. Shakespeare William, *Antoniusz i Kleopatra*, przeł. B. Drozdowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983.
10. Stanley Diana i Vennema Peter, *Cleopatra*, HarperCollins, Nowy Jork 1994.

Źródła audiowizualne

Filmy:

1. *Asterix i Obelix: Misja Kleopatra*, reż. Alain Chabat, Francja i Niemcy 2002.
2. *Cleopatra: The Romance of a Women and a Queen*, reż. Charles L. Gaskill i Helen Gardner, USA 1912.
3. *Cleopatra*, reż. Cecil B. DeMille, USA 1934.
4. *Cleopatra*, reż. Joseph L. Mankiewicz, Szwajcaria i Wielka Brytania 1963.

Seriale:

1. *Cleopatra*, reż. Franc Roddam, Stany Zjednoczone i Niemcy 1999.
2. *Rzym*, reż. Allen Coulter, Michael Apted, Mikael Salomon, Alan Taylor, Jeremy Podeswa, Timothy Van

Patten, Alan Poul, Julian Farino, USA, Wielka Brytania, Włochy, 2005-2007.

Animacje:

1. *Hotel Transylwania*, reż. Genndy Tartakovsky, USA 2012.
2. *Monster High* (2010–2015)
3. *Scooby Doo na tropie Mumii*, reż. Joe Sichta, USA 2005.

English title: *By Osiris, I show you how a queen dies...* The Reception of Cleopatra's Death in the 20th- and 21st-century Movies

Słowa kluczowe: Kleopatra, śmierć, film, recepcja antyku, popkultura

Keywords: Cleopatra, death, movie, reception of Antiquity, pop culture

Summary: We all face death no matter how old we are, what our roots and social status are. However not many among us can choose the way we die and leave this world. Queen Cleopatra decided about her fate on her own ignoring possible consequences behind it. The moment of her death became one of the most famous of her life. The Death of the Egyptian Queen has inspired many artists – painters, writers and also film directors. This article tells the story of Cleopatra's death from the audio-visual perspective. The following movies were analyzed: *Cleopatra: The Romance of a Woman and a Queen* (1912), *Cleopatra* (1934), *Cleo-*

patra (1963) and the TV series *Cleopatra* (1999) and *Rome* (2005–2007). The crucial points of each production depend on the director's interpretations of Queen Cleopatra behavior and state of mind before and in the moment of her death. The analysis also focuses on how the place of her final moments is shown and how long this scene takes in these movies. Another important matter is the Queen Cleopatra's representation in children and youth audio-visual culture, also in her afterlife as a ghost and mummy. Interpretations of those examples are based on the following animations: *Scooby Doo in where's my mummy* (2005), *Hotel Transylvania* (2012) and *Monster High* (2010–2015). All following references there to Cleopatra confirm the hypothesis that Queen Cleopatra's image and her death are important and always present elements of pop culture, constantly undergoing change and transformation.

Streszczenie: Śmierć dotyka każdego z nas bez względu na wiek, pochodzenie czy pozycję społeczną. Nie każdy ma jednak możliwość wybrać sposób odejścia z tego świata. Królowa Kleopatra zdecydowała o swoim końcu samodzielnie, nie patrząc na to, co mógł przynieść jej w przyszłości los. Chwila odejścia królowej stała się jedną z najsłynniejszych scen z jej życia. Śmierć egipskiej władczyni inspirowała wielu twórców – zarówno malarzy, pisarzy, jak i reżyserów filmowych. Artykuł traktuje właśnie o kresie życia królowej w kontekście audiowizualnym. Analizie poddane zostały filmy z egipską królową w roli głównej: *Cleopatra: The Romance of a Women and a Queen* (1912), *Cleopatra* (1934), *Cleopatra* (1963) oraz seriale *Cleopatra* (1999) i *Rome* (2005–2007). W każdym z podanych przy-

kładów szczególnie nacisk został położony na ukazanie tego, w jaki sposób reżyserzy filmowi zinterpretowali zachowanie królowej przed i w chwili śmierci, jak przedstawili miejsce, w którym królowa umiera, a także jak długa jest scena odejścia. Poruszona została również kwestia pojawiania się postaci Kleopatry w kulturze dziecięcej i młodzieżowej, a także naświetlono problematykę życia po życiu Kleopatry – w postaci ducha i mumii. W tym celu przywołane zostały animacje, takie jak *Scooby Doo na tropie mumii* (2005), *Hotel Transylwania* (2012) czy *Monster High* (2010–2015). Wszystkie przytoczone przykłady miały na celu potwierdzenie hipotezy, że postać Kleopatry i jej odejście z tego świata stało się elementem popkultury, a wizerunek królowej jest nadal w niej wykorzystywany i przekształcany.

Agnieszka Maciejewska – absolwentka kulturoznawstwa (cywilizacji śródziemnomorskiej) i doktorantka na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Pracuje jako asystentka naukowa w projekcie „Our Mythical Childhood... The Reception of Classical Antiquity in Children’s and Young Adults’ Culture in Response to Regional and Global Challenges” (ERC Consolidator Grant) pod kierunkiem dr hab. Katarzyny Marciniak, prof. UW, na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie bada ewolucję wizerunku królowej Kleopatry VII w kulturze dziecięcej i młodzieżowej. Jej rozprawa doktorska powstaje w ramach wyżej wymienionego projektu.